

**UNIVERSITATEA „OVIDIUS” DIN CONSTANȚA
ȘCOALA DOCTORALĂ DE ȘTIINȚE UMANISTE
DOMENIUL DE CERCETARE: FILOLOGIE**

**CONCEPTE, NORME ȘI MODELE DE ANALIZĂ
ÎN PRIMELE GRAMATICI ROMÂNEȘTI
(1667-1914)**

Părțile de vorbire flexibile

-REZUMAT-

Conducător:

Prof. univ. dr. TOMESCU Emilia – Domnița

Student-doctorand:

Rucăreanu Alina Marieta

(Monahia Alexandra)

CONSTANȚA, 2023

CUPRINS

INTRODUCERE

- 0.1. Obiectivele prezentului studiu
- 0.2. Stadiul cercetărilor în domeniul istoriei gramaticii românești
- 0.3. Sursele cercetării
- 0.4. Metodologia cercetării
- 0.5. Structura lucrării

1. PRIMELE GRAMATICI ROMÂNEȘTI. PREZENTARE GENERALĂ

- 1.1. Condițiile social-culturale ale apariției primelor gramatici românești
- 1.2. Periodizarea istoriei gramaticii românești
 - 1.2.1. Gramaticile românești din perioada 1667-1828
 - 1.2.2. Gramaticile românești din perioada 1828-1870
 - 1.2.3. Gramaticile românești din perioada 1870-1914

- 1.3. Modelele primelor gramatici românești

2. MORFOLOGIA, OBIECT DE STUDIU AL GRAMATICILOR VECHI

- 2.1. Terminologie
- 2.2. Definiția „etimologiei”
- 2.3. Terminologia părților de vorbire
- 2.4. Clasificarea părților de vorbire
- 2.5. Concluzii

3. CLASA GRAMATICALĂ A SUBSTANTIVULUI

- 3.1. Poziția substantivului în sistemul părților de vorbire
- 3.2. Aspecte terminologice privitoare la clasa substantivului
- 3.3. Definiția substantivului
- 3.4. Criteriile de clasificare a substantivului
 - 3.4.1. Criteriul referitor la natura obiectelor
 - 3.4.2. Criteriul noțiunilor denumite de substantive
 - 3.4.3. Criteriul categoriei genului
 - 3.4.4. Criteriul structurii (forme)
 - 3.4.5. Criteriul declinării substantivelor
 - 3.4.6. Criteriul semantic
- 3.5. Tipurile substantivului
- 3.6. Concluzii

4. CLASA GRAMATICALĂ A ARTICOLULUI

- 4.1. Poziția articolului în sistemul părților de vorbire
- 4.2. Aspecte terminologice privitoare la clasa articolului
- 4.3. Definiția articolului
- 4.4. Criteriile de clasificare a articolului
 - 4.4.1. Criteriul referitor la gradul de individualizare pe care îl are articolul
 - 4.4.2. Criteriul provenienței
 - 4.4.3. Criteriul referitor la clasa morfologică pe care articolul o însoțește
 - 4.4.4. Criteriul poziției articolului față de partea de vorbire pe care o însoțește
 - 4.4.5. Criteriul structurii (forme)
 - 4.4.6. Criteriul originii
 - 4.4.7. Criteriul referitor la genul substantivului pe care articolul îl însoțește
 - 4.4.8. Criteriul conversiunii articolului în alte părți de vorbire
- 4.5. Tipurile articolului
- 4.6. Concluzii

5. CLASA GRAMATICALĂ A ADJECTIVULUI

- 5.1. Poziția adjectivului între părțile de vorbire
- 5.2. Aspecte terminologice privitoare la clasa adjectivului
- 5.3. Definiția adjectivului
- 5.4. Criteriile de clasificare a adjectivului
 - 5.4.1. Criteriul nivelului de individualizare a adjectivelor în funcție de terminații
 - 5.4.2. Criteriul posibilității adjectivului de a se modifica funcțional după substantiv
 - 5.4.3. Criteriul structurii (forme)
 - 5.4.4. Criteriul provenienței
 - 5.4.5. Criteriul sintactic și al poziției adjectivului în cadrul predicatului nominal
 - 5.4.6. Criteriul similitudinii în raport cu substantivul și al capacității adjectivului de a se articula
 - 5.4.7. Criteriul compatibilității în exprimarea gradelor de comparație
 - 5.4.8. Criteriul privitor la rolul stilistic al adjectivului
 - 5.4.9. Criteriul posibilității adjectivului de a se transforma prin conversiune
- 5.5. Tipurile adjectivului
- 5.6. Concluzii
- 6. CLASA GRAMATICALĂ A PRONUMELUI**
 - 6.1. Poziția pronumelui în sistemul părților de vorbire
 - 6.2. Aspecte terminologice privitoare la clasa pronumelui
 - 6.3. Definiția pronumelui
 - 6.4. Criteriile de clasificare a pronumelui
 - 6.4.1. Criteriul referitor la rolul gramatical al pronumelui și la forma pe care pronumele o ia după categoria persoanei
 - 6.4.2. Criteriul structurii (forme)
 - 6.4.3. Criteriul originii
 - 6.4.4. Criteriul „întrebuințării”
 - 6.4.5. Criteriul declinării
 - 6.4.6. Criteriul poziției formelor neaccentuate ale pronumelui față de verb
 - 6.5. Tipurile pronumelui
 - 6.6. Concluzii
- 7. CLASA GRAMATICALĂ A NUMERALULUI**
 - 7.1. Poziția numeralului în sistemul părților de vorbire
 - 7.2. Aspecte terminologice privitoare la clasa numeralului
 - 7.3. Definiția numeralului
 - 7.4. Criteriile de clasificare a numeralului
 - 7.4.1. Criteriul referitor la ceea ce exprimă numeralul
 - 7.4.2. Criteriul structurii (forme)
 - 7.4.3. Criteriul ideii de aproximație
 - 7.4.4. Criteriul declinării
 - 7.4.5. Criteriul poziției numeralului față de substantiv
 - 7.5. Tipurile numeralului
 - 7.6. Concluzii
- 8. CLASA GRAMATICALĂ A VERBULUI**
 - 8.1. Poziția verbului între părțile de vorbire
 - 8.2. Aspecte terminologice privitoare la clasa verbului
 - 8.3. Definiția verbului
 - 8.4. Criteriile de clasificare a verbului
 - 8.4.1. Criterii sintactice
 - 8.4.2. Criterii morfologice
 - 8.4.3. Clasificări ale verbelor după alte criterii

8.4.4. Categoriile gramaticale specifice verbului

8.5. Tipurile verbului

8.6. Concluzii

CONCLUZII GENERALE

BIBLIOGRAFIE

ANEXE

Cuvinte-cheie: *gramatică, etimologie, morfologie, părți de vorbire, concepte, norme, modele de analiză, istorie, terminologie, diacronie*

Prezenta lucrare de cercetare doctorală având ca temă *Concepte, norme și modele de analiză în primele gramatici românești (1667-1914)*. *Părțile de vorbire flexibile* prezintă, într-o perspectivă diacronică, modul în care primele gramatici românești descriu particularitățile morfologice distinctive pentru traiectoria urmată de diversele concepte și norme lingvistice din secolul al XVII-lea până la începutul secolului al XX-lea.

Lucrarea se bazează pe necesitatea unei contribuții utile în domeniul istoriei gramaticii românești, nefiind realizată până în prezent o istorie completă. Ne-am propus, așadar, să realizăm un parcurs comparativ autentic, dezvoltat într-o perspectivă de ansamblu, analizând conceptele gramaticale, termenii, normele propuse de autori și unele modele de analiză, pentru a se urmări evoluția lor până la gramaticile secolului al XX-lea.

Pentru cercetarea primelor gramatici românești, am avut în vedere următoarele obiective generale:

- realizarea unui scurt istoric al primelor gramatici românești cu periodizarea lor și caracterizarea lor în contextul epocii;
- identificarea unor elemente conceptuale de tranziție de la o gramatică la alta, în funcție de contextul cultural și istoric în care au apărut;
- identificarea modelelor acestor lucrări;
- analiza claselor morfologice și a categoriilor lor gramaticale din primele lucrări de gramatică;
- stabilirea modului în care primele gramatici au fixat o tradiție de cercetare a limbii române și a felului în care au constituit un model pentru gramaticile ulterioare;
- analiza modului în care aceste gramatici au stabilit o normă pentru dezvoltarea limbii române literare;
- formarea unor tradiții în studierea aspectelor gramaticale ale limbii române;
- introducerea unor principii, a unor noțiuni și termeni din gramatica clasică (greacă și latină);

- fixarea unor modele de analiză;
- punerea în lumină a unor relații de complementaritate între diferitele concepte gramaticale prezentate în fiecare gramatică studiată și, mai ales, evidențierea rolului pe care fiecare lucrare în parte l-a avut în evoluția gramaticii românești, prin contribuția adusă, prin schimbare și inovație metodologică și terminologică.

Am analizat un corpus de 45 de gramatici pe care le socotim părți componente însemnate în diacronia lingvisticii românești. Acestea ne facilitează reconstituirea etapelor acestui proces de evoluție prin descoperirea aspectelor prezentate în gramatici, dar și transformările produse de această evoluție în derularea procesului lingvistic. Aceste texte acoperă patru secole (o lucrare din perioada de final a secolului al XVII-lea, 8 lucrări din secolul al XVIII-lea, 35 de gramatici din secolul al XIX-lea și o lucrare de la începutul secolului al XX-lea), majoritatea redactate cu alfabet chirilic. Însemnătatea lor este cu atât mai mare, dacă amintim contextul socio-cultural nefavorabil. Autorii primelor gramatici românești au gândit necesitatea elaborării unor reguli clare care să fundamenteze limba literară. Aceasta se manifestă în lucrările lor de gramatică, în care s-au străduit să insereze fapte de limbă românești și, de foarte multe ori, metode sau aspecte normative importante pentru configurarea regulilor limbii literare, cu toate că, uneori, mai ales în secolul al XVII-lea, au recurs la modelele străine apărute în alte țări.

În organizarea corpusului de gramatici, ne-am orientat după prima periodizare a gramaticilor românești realizată în Iordan 1978, aplicând aceeași periodizare, însă ne-am oprit în cercetare la *Gramatica* lui Ioan Slavici (Slavici 1914), din considerente de ordin analitic, istoric și cultural, anul 1914 reprezentând debutul Primului Război Mondial, care a venit cu o suită de obstacole în toate domeniile, nu numai în cel lingvistic.

Aceste lucrări sunt, în ordine cronologică și grupate în cele trei perioade, următoarele: gramatici românești apărute în perioada 1667-1828 (Staicu 1667-1669, Eustatievici-Brașoveanu 1757, Macarie 1757-1772, *Institutiones* 1770, Micu/Șincai 1780/1805, Văcărescu 1787, Școleriu 1789, Tempea 1797, Iorgovici 1799, Budai-Deleanu 1815-1820, Diaconovici Loga 1822); gramatici românești apărute în perioada 1828-1870 (Rădulescu 1828, Săulescu 1834, Pop 1835/1839, Bariț 1838, Goleșcu 1840, Platon 1845, Bălășescu 1848, Cîmpeanu 1848, Măcărescu 1851, Barcianu 1853, Cipariu 1855, Hill 1858, Massim 1860, Stilescu 1863, Alecsandri 1863, Miheltianu 1866, Neagoe 1869, Cipariu 1869/1877); gramatici românești apărute în perioada 1870-1914 (Munteanu 1870, Manliu 1875, Pușcariu 1875, Circa 1878, Străjan 1880, Pană 1882, Nădejde 1884, Ionescu 1884, Darius 1886, Tiktin 1891, Ghibănescu 1892, Liuba 1892, Manliu 1894, Suchianu 1895, Philippide 1897, Slavici 1914).

Am abordat diacronic atât gramaticile generale, cu caracter științific, cât și manualele de gramatică, cu caracter didactic. Unele gramatici sunt în manuscris (de exemplu, Eustatievici-Brașoveanu 1757), altele au fost tipărite (de exemplu, Tempea 1797). Lucrările sunt scrise în limba română, fie cu caractere chirilice (cele mai multe), cu alfabet de tranziție (de exemplu, Pop 1835) sau cu caractere latine (*Institutiones* 1770, Micu/Șincai 1780/1805). O lucrare a fost scrisă în limba franceză (Alecsandri 1863). De asemenea, o singură lucrare prezintă un limbaj hibrid, român și slavon, Staicu 1667-1669.

Lucrarea noastră are ca reper *Gramatica limbii române* (edițiile din 1963 și 1966, elaborate de colectivul de gramatică al Institutului de lingvistică din București al Academiei R.P.R.), precedată de *Gramatica limbii române* din 1954 (elaborată de secția de gramatică a Institutului de Lingvistică din București al Academiei R.P.R.). Am ales aceste gramatici deoarece sunt gramatici clasice, academice și normative și sunt mai apropiate cronologic de gramaticile analizate. Nu am ales *Gramatica Academiei* din 2005 deoarece aceasta este de altă factură, se bazează pe altă metodologie a studiului gramaticii. În cadrul surselor secundare vor fi incluse publicațiile (studii, articole, teze de doctorat, recenzii în format tipărit sau electronic) care au abordat acest subiect. Materialul bibliografic terțiar este reprezentat de dicționarele de specialitate sau explicative.

Lucrarea este alcătuită din opt capitole, însoțite de *Introducere*, *Concluzii*, *Bibliografie* și *Anexe*. Organizarea capitolelor corespunde acestei perspective comparative, fiind alcătuite din numeroase subcapitole corespunzătoare tuturor aspectelor gramaticale vizate. O contribuție inedită considerăm a fi prezentarea unor concluzii preliminare după fiecare capitol, o sinteză de interpretare esențială care întrește demersul analitic. Acestea fixează și nuanțează contribuția fiecărei gramatici explorate în evoluția conceptelor și a categoriilor gramaticale analizate. La final, concluziile generale oferă o viziune de ansamblu asupra tuturor aspectelor analizate în lucrarea de doctorat.

Primul capitol este o prezentare istorică a primelor gramatici românești, împărțite în trei etape, cu evidențierea importanței acestora în evoluția lingvisticii românești. Fiecare gramatică este prezentată în contextul perioadei cultural-sociale. Insistăm asupra rolului pe care l-au avut în evoluția gramaticii, începând cu prezentarea elementelor definitorii trasate în acest sens de către autor în predosloviea fiecărei lucrări. De asemenea, sunt prezentate aprecieri ale altor autori cu referire la apariția gramaticilor. Un ultim aspect menționat vizează structura lor, cu insistență asupra morfologiei. Tot în cadrul primului capitol, sunt expuse date esențiale despre modelele primelor gramatici românești.

Cel de-al doilea capitol dezvoltă noțiunea de „etimologie”, având în vedere că aceasta a constituit o vreme îndelungată acea parte a gramaticii care se ocupa de studiul părților de vorbire. Astăzi, termenul consacrat este cel de „morfologie”. Este evidențiată tranziția de la „etimologie” la „morfologie”, prin marcarea lucrărilor de gramatică în care aceasta s-a făcut remarcată, dar și a autorilor care au sesizat importanța și necesitatea acestei modificări. Prima analiză a urmărit istoria terminologiei părților de vorbire care a fost, de fapt, și istoria diferențierii lor semantice. Următorul aspect precizat face referire la modul în care „etimologia” a fost definită în gramaticile din corpusul de analiză. La final, ne-am oprit la clasificarea părților de vorbire, constatând că numărul acestora a oscilat între 3 și 11 părți de vorbire.

Al treilea capitol face referire la clasa gramaticală a substantivului. Prima analiză a acestei părți de vorbire flexibile a urmărit evidențierea poziției substantivului în sistemul părților de vorbire, prezentând mai întâi criteriul apartenenței acestuia la clasa părților de vorbire flexibile. Poziția substantivului în cadrul părților de vorbire a presupus și evidențierea poziției acestuia în marea clasă a numelui. Stabilirea termenului specific pentru clasa numelui, respectiv a substantivului, s-a realizat fie prin adaptarea termenului, fie prin traducerea unor termeni existenți în limbile latină și greacă. Cu referire la definiție, observăm că exprimarea era confuză sau limitată. În general, se remarcă o caracterizare a acestei clase gramaticale printr-o diversitate a criteriilor de definire și printr-o multitudine de formulări. Tipologia substantivului a presupus valorificarea multor criterii de departajare a tipurilor de substantive. Ultima analiză a substantivului urmărește evidențierea tipurilor acestuia în lucrările analizate.

Al patrulea capitol este destinat clasei gramaticale a articolului. Autorii primelor gramatici românești au oscilat între a identifica articolul ca parte de vorbire sau categorie a determinării. Prima analiză a gramaticilor care au menționat articolul ca parte de vorbire vizează poziția articolului în sistemul părților de vorbire. Numărul mare al lucrărilor care au indicat articolul ca parte de vorbire indică o direcție importantă de interpretare a acestuia. Terminologia articolului este eterogenă, iar definiția nu apare în toate gramaticile. Referitor la tipologia articolului, criteriile aplicate nu se regăsesc în toate gramaticile. Ultimul aspect analizat vizează numărul de articole prezente în fiecare gramatică. Articolul a reprezentat o clasă gramaticală importantă, fiind precizată și analizată de majoritatea autorilor, iar abordarea analitică a variat în funcție de modelele gramaticilor sau de perspectiva acestora. Dificultățile privitoare la articol s-au conturat cel mai adesea cu referire la încadrarea acestuia din punct de vedere morfologic. De asemenea, cele mai multe confuzii de încadrare s-au datorat asemănării de formă cu alte părți de vorbire, prepoziții sau pronume.

Al cincilea capitol prezintă clasa gramaticală a adjectivului. Acesta nu este recunoscut în toate lucrările ca parte de vorbire distinctă. Adjectivul este o parte de vorbire care decupează poziții specifice, proprii în universul lingvistic stabilit de statutul pe care îl are. Prima analiză despre comportamentul morfologic al acestuia urmărește poziția acestuia în sistemul părților de vorbire. Majoritatea autorilor de gramatici l-au plasat în marea clasă a numelui, alții i-au acordat un statut delimitat, fiind considerat o parte de vorbire distinctă. S-au derulat mai departe celelalte analize care au stabilit date importante despre terminologia adjectivului și definiția adjectivului. Abordările au fost unitare, iar observațiile au decelat statutul clar de adjunct față de substantiv. Criteriul sintactic și cel structural au jalonat delimitări importante ale adjectivului. Exprimarea gradelor de comparație s-a realizat destul de asemănător cu normele lingvistice actuale, chiar dacă nu sunt utilizate mijloace gramaticalizate în toate situațiile care presupun formarea structurilor adjectivale corespunzătoare. În anumite lucrări, au fost sesizate rolul stilistic al adjectivului și posibilitatea acestuia de a se transforma prin conversiune. Am semnalat o încadrare constantă a numeralului în cadrul clasei adjectivului.

Al șaselea capitol este dedicat pronumelui. Analiza acestei importante părți de vorbire a urmărit evoluția lui terminologică și normativă, realizând o conexiune a informațiilor culese cu abordarea lingvistică aparte a acestuia. Necesitatea de potrivire la sistemul limbii în continuă evoluție conturează modele inedite de clasificare a pronumelui. Asemenea celorlalte clase gramaticale, primele analize vizează poziția acestuia în sistemul părților de vorbire și terminologia. În majoritatea gramaticilor vechi, pronumele a fost înregistrat ca parte de vorbire distinctă. Au fost câteva lucrări care l-au inclus în alte clase gramaticale (nume și adjective). Terminologia pronumelui s-a dovedit constantă în corpusul de gramatici analizat. După analiza definițiilor, urmează tipologia, care a suscitat nenumărate investigații etimologice, multe dintre denumiri neavând corespondent în gramaticile de referință. Ultimele aspecte identificate fac referire la categoriile gramaticale și la tipurile pronumelui. În concluzie, putem afirma că pronumelui i s-a conturat statutul clar, acela de a ține locul unui substantiv, deși au existat atâtea delimitări neclare în cadrul paradigmei acestuia.

Al șaptelea capitol vizează clasa numeralului. Cele mai importante observații s-au desprins din statutul aparte pe care l-a avut în gramaticile analizate, acesta fiind încadrat diferit în sistemul morfologic al limbii române. Numeralul este înregistrat fie ca parte componentă a altor clase (nume, pronume sau adjectiv), fie ca parte de vorbire autonomă. Urmează analiza aspectelor terminologice privitoare la numeral. Dacă în primele lucrări, terminologia numeralului nu era diversificată, mai târziu definițiile acestuia scot la lumină o suită de termeni care conturează paradigma destul de complexă a acestei clase gramaticale, dar și neconcordanțe în

configurarea acesteia. Un aspect important s-a desprins din definițiile numeralului, acesta fiind prezentat prin configurarea trăsăturilor specifice sau în contrast cu alte părți de vorbire, în clasa cărora a fost inclus (adjectivul, numele, pronumele). Identificarea cu dificultate a diferitelor tipuri de numeral în primele gramatici românești demonstrează opoziția dintre termenul lingvistic caracteristic numeralului și adevăratul sens pe care unele cuvinte sau sintagme îl reprezintă. De asemenea, materialul lingvistic care sugerează ideea de număr este foarte bogat. Toate acestea au dus la nenumărate inconsecvențe ale gramaticienilor referitoare la încadrarea corectă a tipurilor de numere și la o configurare paradigmatică incompletă a numeralului. De nenumărate ori, concluziile au dus către reliefarea unor aspecte greșite despre numeral: unele pronume interogative, nehotărâte, negative sunt incluse în cadrul numeralelor. Pentru criteriile de clasificare a numeralului, am identificat contextul diagnostic care stă la baza individualizării numeralului și îl definește drept unitate lingvistică autonomă sau, în funcție de abordarea particulară a gramaticilor din corpusul de cercetare, în cadrul altor părți de vorbire. Am constatat că numeralul se află la interferența claselor substantivului, adjectivului sau pronumelui, în sensul că prezintă un comportament asemănător cu acestea. Drept urmare, criteriile stabilite țin cont de această apartenență. Tabloul clasificării numeralului este variat, identificarea speciilor acestuia fiind realizată diferit în gramaticile analizate.

Al optulea capitol tratează verbul. Asemenea celorlalte părți de vorbire, am analizat verbul începând cu definiția și continuând cu diversele clasificări la care a fost supus acesta, în funcție de criteriile importante expuse. Statutul verbului a fost corect configurat încă de la început. Privitor la poziția sa în sistemul părților de vorbire, verbul beneficiază de un tratament morfologic separat în toate gramaticile vechi. La prima analiză, se detașează poziția participiului văzut fie ca parte de vorbire autonomă, fie în cadrul clasei gramaticale a verbului, sau în ambele contexte paradigmatic. Cu referire la terminologie, se remarcă în mod evident termenul „grai”. Apar, ulterior, termenii „verborum”, „cuvânt”, „vorbă” și alți termeni care au configurat denumirea acestei importante părți de vorbire. Dacă în primele gramatici, definiția verbului reflectă un nivel empiric al terminologiei gramaticale, mai târziu apar lucrări importante care prezintă o terminologie evoluată ce definește această parte de vorbire. Analiza tipologiei verbului a fost deosebit de complexă datorită multitudinii de specii verbale, dar și de subspecii. Categoriile gramaticale ale verbului au fost precizate în mod diferit, de la o gramatică la alta.

În concluzie, am urmărit evoluția terminologică și normativă a claselor gramaticale flexibile, însoțite de categoriile specifice, în cele 45 de gramatici din corpusul de cercetare, evidențiind, acolo unde a fost cazul, similitudini normative și paradigmatic cu gramaticile de referință, GLR 1954, GLR 1963 sau GLR 1966. Se poate afirma că toate gramaticile analizate

sunt părți componente, etape constitutive ale unui proces evolutiv bine conturat. Am încercat, pe cât a fost posibil, să păstrăm, în cadrul analizei structurale, o grilă coerentă de clasificare. Pe de altă parte, nu a fost posibil să operăm pe o grilă unică deoarece au fost sesizate diferențe de încadrare la nivelul fiecărei părți de vorbire flexibile. Cu toate că subiectul temei era foarte vast, am considerat necesar să abordăm, în aceeași manieră diacronică, și categoriile gramaticale la clasele morfologice care le aveau inserate, cu precădere la substantiv și verb (categorii nominale, respectiv, verbale).

Ultima secțiune a demersului analitic cuprinde concluziile generale rezultate în urma analizei gramaticilor din corpusul de cercetare. Această parte subsumează concluziile preliminare ale cercetării, corespunzătoare fiecărei părți de vorbire flexibile analizate. Dimensiunile cercetării propriu-zise și multitudinea aspectelor normative surprinse exclud pretenția de exhaustivitate, impunându-mi să continui cercetarea la nivelul următor, anume analiza părților de vorbire neflexibile. Amplitudinea temei prezintă semnificația ei deosebită și subiectul rămâne deschis, dar cu speranța că aceste elemente analitice constituie tot atâtea contribuții la evidențierea unor aspecte normative a căror importanță este astăzi uitată.

Bibliografia pe care am folosit-o în lucrarea noastră ne-a facilitat posibilitatea unei cercetări complexe, în care puterea de selecție s-a făcut evidentă, întrucât se impune precizarea aspectelor ce definesc în modul cel mai obiectiv cu putință tratarea acestui subiect. Cunoaștem că primele gramatici românești au asigurat fondul terminologic solid al gramaticii actuale. Implicit, identificarea acestor contribuții s-a regăsit nu numai în studii, ci și în modul în care gramaticile din perioadele următoare au receptat și au transmis aceste concepte. Ultima parte a lucrării este reprezentată de anexe, în care sunt inserate pagini din prefetele unor gramatici, cu informații relevante pentru cercetarea noastră. Aceste anexe sunt însoțite de transliterarea corespunzătoare.

Am constituit, așadar, o schelă fundamentată teoretic a evoluției terminologice a fiecărei părți de vorbire flexibile, o transpunere diacronică a faptelor de limbă, însoțită de o construcție teoretică a stadiilor istorice și gramaticale comparabile, situate în registre diacronice distincte ale analizei comparative ale primelor gramatici românești.

Bibliografie selectivă

Bibliografia surselor:

Alecsandri 1863. Alecsandri, Vasile, *Grammaire de la langue roumaine*. Paris: Maisonneuve, 1863.

- Barcianu 1853.** Barcianu, Sava Popovici, *Gramatica românească pentru școalele populare*, de..., paroh și Asespr Consistorial. Sibiu: Tipografia diecezană, 1853.
- Bariț 1838.** Bariț, George, *Grămatica românească și nemțească pentru tinerimea națională*. Într-acest chip întocmită de un prieten al nații(i). tipărită cu toată cheltuială Domnii(i) sale Rudolf Orghidan, cetățan și neguțătoriu de aici. Brașov: Tipografia lui Ioan Gött, 1838.
- Bălășescu 1848.** Bălășescu, Nicolae, *Gramatică română pentru seminarii și clase mai înalte*. Sibiu: Tipografie a lui Gheorghiu de Clozius, 1848.
- Bălășescu 1850.** Bălășescu, Nicolae, *Elemente de gramatica română pentru școlarii începători*, lucrate de Nicolau Bălășescu, (ediția a II-a). București: Tipografia lui Iosefu Copainigiu, 1850.
- Eustatievici-Brașoveanul 1757.** Eustatievici-Brașoveanul, Dimitrie, *Gramatica rumânească*. Brașov, 1757, (manuscrisul 583, Biblioteca Academiei Române).
- Budai-Deleanu 1815-1820.** Budai-Deleanu, Ion, *Temeiurile gramaticii românești*, (manuscrisele 2425 și 2426, Biblioteca Academiei Române), 1815–1820.
- Cîmpeanu 1848.** Cîmpeanu, P. M., *Gramatică românească*. Iași: Tipografia Institutul Albinei, 1848.
- Cîmpeanu 1880.** Cîmpeanu, P. M., *Gramatică românească*. Iași: Tipografia H. Goldner, Strada Primăriei, 1880.
- Cipariu 1855.** Cipariu, Timotei, *COMPENDIU DE GRAMATECA LIMBEI ROMANE*, Edițiunea IV. EMENDATA. Sabiniu: Tipariu și în provedietura la S. FILTSCH, 1855.
- Cipariu 1869.** Cipariu, Timotei, *Gramateca limbei române*. Partea I. Analitică, București, 1869; Partea a II-a. Sintetică. București: cu spesele Societății Academiei Române, 1877.
- Circa 1878.** Circa, Irimia, *Gramatica limbii românești*. Partea I. Etimologia. Carte autorisată de ministerul instrucțiunii publice pentru clasele gimnaziale. București: Editura Librăriei SOCECU&Comp, Calea Mogoșoei, 7, 1878.
- Dariu 1886.** Dariu, Ion, *Gramatica limbii românești. (Sintaxă-Etimologia-Fonetica-Stil)* lucrată în trei cursuri concentrice pentru școlile primare. Cursul I pentru anul al 3-lea de școală. Brașov: Editura Librăriei N. I. Ciurcu, 1886.
- Diaconovici Loga 1822.** Diaconovici Loga, Constantin, 1822. *Gramatica românească pentru îndreptarea tinerilor*. Acum întâia oară lucrată prin Constantin Diaconovici Loga, al Școalelor Preparande Românești din Arad Profesor, la Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității Ungariei.
- Golescu 1840.** Golescu, Iordache, *Băgări de seamă asupra canoanelor grămăricești*. București, în Tipografia lui Eliad, 1840.

- Hill 1858.** Hill, G., *Grammatica Limbei Române*. București: Tipografia Collegiului Național, 1858.
- Iorgovici 1799.** Iorgovici, Paul, *Observații de limba rumânească*. Buda: Crăiasca Universității Tipografie.
- Ionescu 1884.** Ionescu, Vasile, *Curs elementar de gramatică românească*, prelucrată după cerințele programului și ale timpului de azi pentru școlile inferioare de ambele sexe. Partea I Etimologia. Iași: Tipografia lucrătorilor români asociați strada Baston, 1884.
- Institutiones 1770.** *Institutiones linguae valachicae. Prima gramatică a limbii române scrisă în limba latină de la Kalocsa*, probabil Oradea, 1770, (manuscrisul 760/1 și 760/2, Biblioteca Arhiepiscopală din Kalocsa, Ungaria). *Institutiones linguae valachicae. Prima gramatică a limbii române scrisă în limba latină*. 1770. Ediție critică de Gheorghe Chivu. Revizia și traducerea textului latin de Lucia Wald. București: Editura Academiei Române, 2001.
- Ghibănescu 1892.** Ghibănescu, Gh., *Grammatica română. Fonetica și Morfologia* (după Alexandru Lambrior). Iași: Editura Librăriei Isr. Kuppermann, 1892.
- Liuba 1892.** Liuba, P. M., *Grammatica română pentru școlile populare*. Brașov: Editura Librăriei Nicolae I. Ciurcu, 1892.
- Macarie 1757-1772.** Macarie, Ieromonahul, Paisiescu Dragomirneanul, *Grammatica rumânească*, (manuscrisul nedatat, netipărit, Biblioteca Academiei), schitul Sihla, 1772.
- Manliu 1875.** Manliu, I., *Curs elementar de limba maternă Grammatica română. Etimologia, ortografia și compozițiunile de....* Această carte este aprobată prin decret domnesc de Ministerul instrucțiunii publice și al Cultelor pentru toate școlile de amândouă sexele din țară, în urma avisului consiliului permanent cu No. 1148 din 1875, Iulie. Edițiune nouă. București: Editura librăriei SOCEC&COMP, 7 Calea Victoriei, 7, 1875.
- Manliu 1894.** Manliu, I., *Grammatica istorică și comparativă a limbii române pentru cursul superior*. București: Lito-tipografia Carol Göbl, 16, Strada Doamnei, 16, 1894.
- Massim 1854.** Massim, I. C., *Elemente de gramatică rumână*. București: Tipografia Colegiului, 1854.
- Măcărescu 1851.** Măcărescu, Nicolae, *Grammatică românească pentru clasele normale*. Iași: Tipografia Buciumului Roman 1851.
- Măcărescu 1858.** Măcărescu, Nicolae, *Grammatica română pentru clasele primare*. Edițiunea a șaptea, editată de Teodor Codrescu și D. Gusti. Iași: Tipografia Buciumului Roman, 1858.
- Micu/Șincai 1780/1805.** Clain, Samuil Micu, Șincai, Gheorghe, *Elementa linguae Dacoromanae sive Valachicae*, Viena, Kurzbock, 1780. Buda: Typis regiae Universitatis Pestanae, 1805.

- Miheltianu 1866.** Miheltianu, N. I., *Gramatica română pentru clasa II, populară și normală*, lucrată după o sistemă nouă. Sibiu, în Tipografia archidieceșană, 1866.
- Munteanu 1870.** Munteanu, Gavril I., *Gramatica română (aprobată) pentru clasele gimnaziale inferioare*. Partea Formaria, a treia edițiune. Brașov: Tipografia Römer&Kamner, 1870.
- Nădejde 1884.** Nădejde, Ioan, *Gramatica limbii române. Fonetica, etimologia, sintaxa și istoria limbii pentru clasele liceale*, după lucrările lui Diez, Cipariu, Hâjdău, Lambrior. Iași: Editura Librăriei P. C. Popovici, 1884.
- Neagoe 1869.** Neagoe, Ștefan, *Gramatica română elaborată după T. Cipariu și G. Munteanu pentru uzul școlilor primare*. Bârlad: Tipografia Asociațiunii „Unirea”, 1869.
- Pană 1882.** Pană, N., *Curs practic de Gramatica limbii române pentru uzul claselor inferioare de licee și gimnazii*. Bârlad: Imprimeria George Cațafanu, 1882.
- Philippide 1897.** Philippide, Alexandru, *Gramatica elementară a limbii române*. Iași: Editura Librăriei ISR. KUPERMANN, 1897.
- Platon 1845.** Platon, Constantin, *Manual de gramatică română*, compusă după scrierile celor mai buni autori, de..., sluger, Profesor școalei publice din Bacău. Iași: La Institutul Albinei, 1845.
- Platon 1851.** Platon, Constantin, *Manual de gramatică românească întrebuințată în Moldova*, pentru școlile publice, de conciliul școlastic, prelucrată de..., profesor la școala publică din Bacău. A doua edițiune, revizuită, copiată și din nou înorânduită. SINTACSA, ORTOGRAFIA, PROSODIA. Iași: Tipografia Româno-Franceză, 1851.
- Pop 1835.** Pop, Ioan. *Gramatica rumânească tipărită cu cheltuială din Casa școalelor Publice și primită în Clasurile de începători*. București: Tipografia lui Eliade, 1835.
- Pop 1839.** *Gramatica românească primită în clasurile de începători ale școalelor Publice*, a patra ediție. București: Tipografia Colegiului Sf. Sava, 1839.
- Pușcariu 1875.** Pușcariu, Ilarion, *Limba maternă. Curs metodic de gramatică românească pentru Institutele pedagogice și clasele populare române*. Sibiu, în Tipografia Archidieceșană greco-ortodoxă, 1875.
- Rădulescu 1828.** Eliad, D. I., *Gramatica românească*, dată la tipar’ cu cheltuial’a D. Coconului Scarlat’ Roset’. Sibiu: fără editură, 1828.
- Săulescu 1834.** Săulescu, Gheorghe, *Gramatica românească pentru clasele elementare*. Iași, în Tipografia Mitropoliei, 1834.
- Slavici 1914.** Slavici, Ioan, *Gramatica limbii române. Partea I Etimologia*. București: Minerva, 1914.

Staicu 1667-1669. Călugărul Staicu, *Gramatica slavo-română (Tâlcuirea sau arătarea gramaticii slavonești a învățătorului Staicu de la Școala de slavonie din Târgoviște)*, de la sfârșitul secolului al XVII-lea. (Copii ale fragmentului de gramatică a lui Staicu se păstrează în manuscrisele 312 și 3473 din Biblioteca Academiei Române).

Stilescu 1863. Stilescu, V., *Elemente de gramatică română pentru clasele III și IV primare*, lucrată după programul adoptat pentru aceste clase. Ediția a șaptea. București: Imprimeria Statului, 1863.

Suchianu 1895. Suchianu, I., *Gramatica limbii românești*, cu bucăți din autorii români moderni (cu exerciții de Lectură, Recitațiuni și Analiză Etimologică) pentru uzul clasei I secundare. București: Tipografia Curții Regale, F. Göbl FII, 19, strada Regală, 19, 1895.

Școleriu 1789. Școleriu, Toader, *Lecțiune, adecă cuvîntare, scoase de la întîie parte a gramaticii...* În tipografie ce politicească, În tîrgul Ieșului, 1789.

Tempea 1797. Tempea, Radu, *Gramatică românească alcătuită de...*, directorul Școalelor Neunite Naționalicești prin Marele Principat al Ardealului, Cu slobozenia celor mai Mari. Sibiu, în Tipografia lui Petru Bart, 1797.

Tiktin 1891. Tiktin, H., *Gramatică română pentru învățămîntul secundar. Teorie și practică, I. Etimologia*. Iași: Editura Librăriei școalelor Frații Șaraga, 1891.

Văcărescu 1787. Văcărescu, Ienăchiță, *Observații sau băgări dă seamă, asupra regulilor și orînduealelor gramaticii rumânești*, adunate și alcătuite de dumnealui..., tipărită acum întru al doilea rînd, în Viena Austriei (Râmnic- Episcopia Râmnicului), 1787.

Bibliografie generală:

Béla, Nagy, 1987, *Viața și activitatea lui D. Eustatievici*. Budapesta: Editura Tankönyviado.

Butnariuc, Geanina Cristina, 2006, *Istoria gramaticii românești*. București: fără editură.

Clain, Samuil Micu, Șincai, Gheorghe, *Elementa linguae Dacoromanae sive Valachicae*. Studiu introductiv, traducerea textelor și note de Mircea Zdrenghea. Cluj-Napoca: Editura Dacia, 1980.

Costinescu, Mariana, 1979, *Normele limbii literare în gramaticile românești*. București: Editura Didactică și Pedagogică.

Crihană, Marcel, 2001. *Lingviști și filologi (2)*. București: Editura Perpessicius.

Drișcu, Andreea, 2016, *Gramatica românească a lui Radu Tempea (1791). Ediție critică și studiu lingvistico-filologic*. Prefață de Munteanu Eugen. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.

Gheție, Ion, 1982, *Introducere în studiul limbii române literare*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.

- Ionașcu, Romulus, 1914, *Gramaticii români. Tractat istoric. Despre evoluțiunea studiului gramaticii limbei române de la 1757 până astăzi*. Iași: Editura Institutul de Arte Grafice N. V. Ștefăniu & Co.
- Iordan, Iorgu, 1956, *Limba română contemporană*. București: Editura Ministerului Învățământului.
- Iordan, Iorgu (coord.), 1978, *Istoria lingvisticii românești*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Marcu, Mihaela, 2005, *Evoluția terminologiei gramaticale românești în perioada 1757-1877*. Craiova: Editura Universitaria.
- Niculescu, Alexandru, 1983, *Grammaire de la langue roumaine (1863) de Vasile Alecsandri ?*, în „România literară”, Anul XVI, nr. 1, 6 ianuarie 1983, p. 19.
- Șăineanu, Lazăr, 1895, *Istoria filologiei române, cu o privire retrospectivă asupra ultimelor decenii (1870-1895)*. Studii critice de...a doua edițiune. București: Editura Librăriei SOCECŪ&COMP.
- Tomescu, Domnița-Emilia, 1998, *Gramatica numelor proprii în limba română*. București: Editura All Educațional.
- Tomescu, Domnița-Emilia, 2003, *Limba română contemporană. Morfologia*. Ploiești: Editura Universității Petrol-Gaze.
- Wald, Lucia, 1983, *Filozofia limbajului din antichitate pînă în secolul al XVIII-lea*, (în texte și studii). București: Universitatea din București, Facultatea de limbi străine.
- Dicționare și gramatici elaborate de colective de specialiști:**
- ***GLR 1954A. *Gramatica limbii române*, vol. I (Redactor responsabil Dimitrie Macrea), 1954. București: Editura Academiei Republicii Populare Române.
- ***GLR 1954B. *Gramatica limbii române*, vol. al II-lea (Redactor responsabil Dimitrie Macrea), 1954. București: Editura Academiei Republicii Populare Române.
- ***GLR 1963. Graur, Alexandru, Avram, Mioara, Vasiliu, Laura, *Gramatica limbii române*, 1963. Ediția a II-a, revăzută și adăugită. București: Editura Academiei Republicii Populare Române.
- ***GLR 1966A. Graur, Alexandru, Avram, Mioara, Vasiliu, Laura, *Gramatica limbii române*, vol. I, (ediție revăzută și adăugită), 1966. București: Editura Academiei Republicii Socialiste Române.
- ***GLR 1966B. Graur, Alexandru, Avram, Mioara, Vasiliu, Laura, *Gramatica limbii române*, vol. al II-lea, (ediție revăzută și adăugită), 1966. București: Editura Academiei Republicii Socialiste Române.